

ÎNSEMNĂRI ARHEOLOGICE. PENTRU DATAREA TEZAUURULUI DE LA BĂICENI

de PETRE ALEXANDRESCU

Memoriei lui Adrian Florescu

Pe obrăzarul stîng al coifului de la Băiceni se află o reprezentare (fig. 1 și pl. 1/2) care a fost descrisă de către descoperitorii și editorii acestei importante descoperiri, M. Petrescu-Dîmbovița și Marin Dinu, *Dacia*, N.S., 19, 1975, p. 108, în termenii următori : „Le couvre-joue de gauche s'orne de deux serpents symétriques : courts, simplement lovés en anneau à la base, leurs corps s'achèvent en tête d'oiseau tournant leur profil, bec fermé, vers l'extérieur. Délimités par une nervure à incisions obliques ces corps serpentins sont ornés d'écaillés, dont les rangées obliques, régulières, sont divisées, dans la portion inférieure, par 8 barres transversales. Chez le serpent de droite, le motif de la portion supérieure du corps est interrompu par une plaque ovale oblongue, due à une réfection de la pièce. Les têtes d'oiseau sont similaires, sauf pour la manière dont sont reproduits les yeux, elles ont la même forme et sont décorées du même motif de cercles poinçonnés de l'extérieur ; quant aux yeux, celui de la tête de droite est grand, circulaire, le contour hachuré, tandis que l'oeil de la tête de gauche est plus petit de forme ovale au contour simple sans hachures. Entre les deux têtes d'oiseau, dans la partie supérieure du couvre-joue, une tête de bovidé (taureau) est représenté de face, les oreilles dressées. On retrouve sur son front et sur le mufle, entouré d'une bande cordelée, faite de hachures en relief, les mêmes cercles imprimés avec un poinçon de l'extérieure ; les yeux circulaires du bucrâne sont hachurés, eux aussi. Sa tête présente une certaine asymétrie, suite des endommagements subis récemment ; de ce fait, l'oreille, l'oeil et la moitié gauche du mufle sont plus petits que ceux du côté droit. Les têtes des deux oiseaux sont surmontées, chacune, de deux bandes terminales, en accolade, avec une rangée de cercles imprimés au poinçon, donnant l'impression d'une crête bifurquée, ou, peut-être, d'une paire de cornes. Outre ces motifs, fondamentaux, il y a une série de motifs décoratifs secondaires, destinés à combler les vides. C'est ainsi que la tête de bovidé est surmontée d'une ove, situé entre les deux cornes ; trois cercles imprimés orient l'ove, ils sont disposés obliquement et encadrés d'une arcade de hachures. À la base du couvre-joue, on remarque deux boutons saillants de forme ovale, situés à la hauteur de l'arc dessiné par les deux queues de serpents. Toujours dans cette zone inférieure de la pièce, il y a un ove double cordé, au contour très étiré et la pointe dirigée vers le haut ; cinq sillons simples, disposés horizontalement le décore et une bande cordelée, en relief lui sert de cadre”.

Execuția rudimentară a reprezentării explică dificila ei înțelegere și — desigur — maniera prea analitică, dacă nu chiar prolixă, a acestei descrieri. Cred însă că pentru decodarea ei trebuie să începem cu partea superioară a panoului. Recunoaștem, așa cum au văzut cei doi autori,

un bucraniu descărnat, triunghiular, cu coarne scurte orizontale (nu urechi), împodobit pe frunte cu mărgelile (perle). De el sînt prinse, de o parte și de alta, două ghirlande tubulare, *infulae* (nu benzi, și nici coarne), care formează două arcade prinse de capetele de șarpe de la margine și terminate într-un început de alte arcade. Din pricina neînțelegerii de către meșter a funcției ghirlandei, aceasta descrie boltiri, în loc să se lase de o parte și de alta a capetelor de animale pe care le împodobește. Artistul nu știa, desigur, că ele constituiau o reprezentare plastică a unor ghirlande reale, care, în ritualul grec, împodobeau capetele animalelor duse la sacrificiu. Celelalte elemente ale compoziției se organizează simetric, față de axa longitudinală care trece prin bucraniu și opune cei doi șerpi cu capete de pasăre, înfășurați heraldic.

Compoziția formată din bucraniu și ghirlande tubulare este inspirată din arta greacă. Cum apariția ei poate fi datată destul de precis, putem căștiga un criteriu de stabilire a unui *terminus post quem* pentru cronologia coifului de la Băiceni,

Două studii recente pun acum în discuție problema datei apariției frizei cu bucranii și ghirlande. Unul al Gabriellei Bordenache, este publicat în *Studii Clasice*, 25, 1987, p. 23—33. Celălalt, al Mariei Alexandrescu Vianu, în *Revue des études sud-est européennes* 25, 1987, p. 135—149. Cele mai timpurii frize apar în prima jumătate a veacului al III-lea î.e.n. Le întâlnim pe primul templu ionic din Asklepeion-ul de la Pergam (O. Ziegenhaus și G. de Luca, *Das Asklepeion, Altortümer von Pergamon*, 11, 1968, 1, p. 79, pl. 34 b. c) (pl. 2/2) și pe templul Demetrei din aceeași cetate (D. Bohtz, *Das Demeter-Heiligtum*, aceeași serie, 13, 1981, p. 40 urm. fig. 8,9, pl. 27, 52), datat între 283—263 î.e.n. Pe decorația acestui templu apar bucranii descărnate, cu panglici perlate agățate de coarne, care susțin ghirlande lungi și subțiri, formate din frunze de laur. Deasupra ghirlandelor sînt reprezentate fiale cu *omphalos*. Din aceeași vreme este și fragmentul de parapet de la Arsineion-ul din Samothrake, unde ghirlandele sînt tubulare, *infulae* (K. Lehmann, *A Guide to the Excavation and the Museum*², 1960, fig. 12). La Histria, exemplarele pe care le avem sînt, de asemenea, dintre cele mai timpurii din lumea greacă. Ilustrăm aici pl. 2/3, fragmentul din muzeul de la Histria, inv. L 1665 (G. Bordenache, *Sculpture greche e romane*, București, 1969, cat. 283) Friza cu bucranii și ghirlande a fost de timpuriu preluată și de lumea tracă. Unul din primele exemple este mormîntul princiar recent descoperit de la Sveștari (Bulgaria de nord-est) din prima jumătate a sec. III î.e.n., unde friza a fost utilizată ca decorație a porții, așa cum se poate vedea din fotografia publicată de P. Zazoff, C. Höcker și L. Schneider, AA, 1985, p. 630, fig. 27.

Bucraniu descărnat, cu capul triunghiular, este el însuși un motiv decorativ pus în circulație la începutul veacului al III-lea. Așa cum scrie G. Bordenache în studiul citat mai sus, el a fost „creația unui artist care a dorit, la un moment dat, să sugereze imaginea animalului sacrificat ascunzînd cu totul cruzimea capului tăiat, descărnat sau nu. Pentru acesta, el a realizat o compoziție abstractă, cu mijloace simple: o foaie rigidă de aur, aplicată peste singurul element neperisabil, craniul taurului (deja aurit înainte de sacrificiu), redus la un triunghi isoscel cu virful în jos, prelung și elegant, din care singurele elemente realiste au rămas doar cavi-

tățile orbitale mari, reduse la două cercuri sau la o formă mai puțin realistă” (p. 29).

Acest tip de bucraniu apare pentru prima dată pe Ptolemaion-ul din Samothrake. În sudul Dunării, el figurează în decorația mormintului de la Kazanlik, pe friza compusă din bucranii și rozete (I. Venedikov și T. Gerasimov, *Trakijskoto izkustvo*, Sofia, 1973, pl. 89). Capetele de taur sînt readuse aproape la un simplu trunghi isoscel, cu slabe proeminențe în dreptul cavităților orbitale. Tușele de culoare vin să sugereze aspectul lor metalic.

Pe obrăzarul de la Băiceni bucraniul pare să se apropie de acest model elenistic timpuriu, desigur în măsura în care stingăcia reprezentării ne permite să o interpretăm corect. Capul a luat acea formă simplificată, deși ochii au fost așezați nerealist, imediat sub frunte. Este probabil că bucraniul a fost preluat odată cu motivul întreg al frizei cu ghirlande. Capul de taur mai apare și pe o altă piesă a tezaurului, aplica circulară nr. 17 (Petrescu-Dîmbovița, Dinu Maria, *op. cit.*, fig. 7/4 și 9/5), unde este reprezentat în același fel, cu ochii așezați în față.

Remarcăm diferența de tratament a acestui motiv față de reprezentarea lui pe fiala cat. 94 (pl. 2/1) din tezaurul recent descoperit de la Rogozen (NV Bulgariei), unde capul de taur nu fusese încă supus acestei simplificări (*Izkustvo*, 30, 1986, 6, p. 15). Este totuși posibil ca piesele de la Băiceni să nu fi fost realizate la un interval prea lung de cele ale marelui tezaur de la Rogozen, acelea care constituie „fondul lui principal” (vezi și punctul nostru de vedere privind separarea pieselor produse în atelierele nord-trace de importurile mai vechi orientale, grecești și getice, în *SCIVA*, 38, 1987, 3, 233—244).

Un indiciu în acest sens ar putea fi și maniera de redare a palmetei, care figurează pe apărătoarea de ceafă a coifului (fig. 1). Palmeta este situată central panoului și cei doi grifoni-lei sînt simetric dispuși față de ea. Palmeta (Petrescu-Dîmbovița, Dinu Marin, *op. cit.*, fig. 1 și 4) pe contur aproape pătrat, are frunzele subțiri, răsirate, cu virfurile îndreptate către interior, iar tijele răsucite la bază în forma a două volute opuse simetric, „capitel ionic răsturnat”. Motivul, mult simplificat, se regăsește și pe unul din discurile aplicii frontale de harnașament, pl. 1/1 (Petrescu-Dîmbovița, Dinu Marin, *op. cit.*, fig. 7/6 și 11/1). Acest tip de palmetă apare pe mai multe vase din tezaurul de la Rogozen, amintit mai sus, ca unul din motivele decorative caracteristice. El se recunoaște, de pildă, pe fiala cat. 4, (pl. 4/1) de proveniență greacă, pe cana cat. 161, pl. 1/3, și pe fiala cat. 80 (pl. 3/2), palmeta adunată, cu virfurile ușor întoarse către exterior, sau pe cana cat. 119, zona mediană, unde „capitelul ionic răsturnat” este hipertrofiat în dauna palmetei, redusă la o simplă indicație. Pe fiala cat. 96 din același tezaur ornamentul întreg este răsturnat și vedem o colonetă susținînd capitelul ionic. Palmeta și-a pierdut cu totul specificul, devenind o simplă plantă ierboasă. Prefacerile acestea țin de stilul atelierelor torentice din nord-vestul Traciei și indică accentul pus de meșteri pe posibilitățile decorative ale tijeii palmetei. Un exemplu apropiat de palmeta coifului de la Băiceni este și cel de pe *skyphos*-ul de la Strelcea (pl. 4/2, rindul cel mai de jos), produs de aceleași ateliere, în al treilea sfert al sec. IV î.e.n. (G. Kitov, *Izkustvo*, 20, 1979, p. 5; idem, *Pulpudeva*, 4, 1980, p. 174, p. 11; P. Alexandrescu, *Dacia*, N. S., 27, 1983, p. 49, fig.

3/2). Palmetele au frunzele subțiri și răsfirate, cu virfurile întoarse către interior și baza fixată pe o dublă volută („capitel ionic răsturnat”).

Dacă observațiile noastre sînt juste, atunci coiful de la Băiceni, și împreună cu el întregul tezaur, își găsește un punct de reper cronologic mai sigur. Ținînd cont de apariția în arta greacă a frizei cu bucranii și ghirlande la începutul veacului al III-lea și de identificarea la Băiceni a unor ecouri ale artei torentice din grupul nord-vest balcanic înfloritor în a doua jumătate a veacului precedent, tezaurul ar putea data din prima jumătate sau de la mijlocul sec. III i.e.n.

Această cronologie ar putea surprinde la prima vedere, dacă avem în vedere data atît de ridicată propusă de editori („vers les années 400 av.n.è.”, *op. cit.*, p. 123). Dar încă din studiul nostru publicat în Dacia, N.S., 27, 1983, p. 48 urm., am arătat că tezaurul trebuie încadrat în marele grup nord-balcanic, din care descoperirile cele mai multe și — în special — cele care ne oferă elemente mai sigure de datare, aparțin celei de-a doua jumătăți a veacului al IV-lea i.e.n., eventual chiar începutului secolului următor. Tezaurul de la Băiceni se situează la sfîrșitul acestei perioade, al cărei început este marcat de inventarul mormîntului de la Agighiol. Noua datare propune chiar prelungirea ei pînă la mijlocul secolului al treilea.

Nu este locul de a dezvolta aici consecințele noii datări pentru cunoașterea civilizației geto-dace din centrul și nordul Moldovei. Aș vrea doar să arăt că tezaurul de la Băiceni se poate acum integra unui orizont cultural din ce în ce mai bine cunoscut, căruia îi aparține în primul rînd așezarea fortificată de la Cotnari, din apropierea locului de descoperire a tezaurului. Acestei așezări i-a sacrificat atîția ani din scurta sa viață învățatul și pasionatul arheolog de la Iași, Adrian C. Florescu, a cărui dispariție a lăsat în urmă un gol atît de mare în disciplina noastră și regretele neistovite ale prietenilor săi. Alte așezări similare au fost identificate în regiune, unele parțial investigate, tot de către Adrian Florescu sau de colaboratorii săi. Una dintre cele mai interesante este cea de la Bunești-Averești, jud. Vaslui, care prin strădania Violetei Bazarciuc începe să-și dezvăluie importanța sa poziție în cadrul acestei civilizații, ca centru tribal, dar și ca sediu al unor ateliere metalurgice și de bijuterii. O serie de mici tezaure de obiecte de podoabă, diadema de aur descoperită în 1984, ca și bogata recoltă de ceramică de import, pun în lumină bogăția acestui *oppidum* geto-dac, a cărui perioadă de existență se înscrie între sfîrșitul veacului al IV-lea și sfîrșitul veacului al III-lea i.e.n. (V. V. Bazarciuc, SCIVA, 34, 1983, p. 249—273; eadem, în *Documente recent descoperite și informații arheologice*, București, 1985, p. 24—32).

Înflorirea unor ateliere torentice în centrul și nordul Moldovei (în studiul meu din Dacia N.S., 27, 1983, p. 54, remarcam înrudirea stilistică dintre piesele de la Băiceni și coiful de aur de la Poiana-Cotofenești, jud. Prahova) s-a produs în vremea în care Peninsula Balcanică era turburată de mișcările triburilor celtice, care se îndreptau către Grecia și Asia Mică, oprind pentru un timp, dezvoltarea civilizației și artei tracilor de sud. Moldova, ferită pentru o vreme — pînă la apariția triburilor bastarne —, a putut oferi un loc mai adăpostit meșterilor artei metalelor prețioase.

NOTES ARCHÉOLOGIQUES SUR LA CHRONOLOGIE DU TRÉSOR DE BĂICENI

RÉSUMÉ

L'auteur identifie sur le couvre-joue gauche du casque d'or de Băiceni la représentation déformée d'une frise à bucrânes et guirlandes ou *infulae*, qui fait son apparition dans l'art grec vers le début du III s. av. n. è. (le temple de Démètre et le premier temple ionique de l'Arsinéion de Samothrace). Le type de palmette figurée sur le casque et sur l'applique d'harnais rappelle, d'autre part, certains motifs végétaux qui décorent les vases du grand trésor de Rogozen, daté de la seconde moitié du IV s. av. n. è. Il propose donc de dater le trésor de Băiceni de la première moitié, sinon du milieu du III s. av. n. è., à l'époque de l'horizon culturel illustré par les *oppida* récemment fouillés de la Moldavie centrale et septentrionale.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Dessin du casque de Băiceni.

Pl. 1.1 dessin du disque de l'applique d'harnais de Băiceni (d'après Petrescu-Dîmbovița et D. Marin); 2 dessin du couvre-joue gauche du casque de Băiceni (d'après Petrescu-Dîmbovița et D. Marin); 3 la cruche cat. 161 du trésor de Rogozen (d'après Izkustvo).

Pl. 2.1 détail de la phiale cat. 94 du trésor de Rogozen (d'après Izkustvo); 2 la frise à bucrânes et guirlandes de l'Asklépeion de Pergam (d'après Ziegenhaus et de Luca); 3 fragment de frise à bucrânes et guirlandes avec *infulae* d'Istria, inv. L. 1665.

Pl. 3.1 la phiale cat. 96 du trésor de Rogozen (d'après Izkustvo); 2 la phiale cat. 80 du même trésor (d'après Izkustvo).

Pl. 4.1 la phiale cat. 4 de Rogozen (d'après Izkustvo); Le skyphos de Strelța (d'après Kitov, Pulpudeva 4).